

О. В. Бучма
професор кафедри теорії та історії держави і права
НПУ імені М. П. Драгоманова,
кандидат філософських наук, доцент
(м. Київ)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНО-РЕЛІГІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ У ВИМІРАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Нині молода українська держава, яка чітко визначила європейський вектор свого поступу в ХХІ столітті опинилася перед новими викликами, що загрожують національній, державній, релігійній безпеці України. І щоб перемогти антиукраїнські ідеологічні конструкти, що спрямовані на знищення української державності як ідеї й історичного та юридичного факту необхідним є створення дієвого правового механізму забезпечення розбудови соціально-правової держави, становлення національної свідомості, відродження ідеї національної духовності, утвердження пріоритету загальнолюдських цінностей в державному управлінні й входженню до нової макроструктури в якості рівно- і повноправного члена європейського і світового співтовариства. Однією із важливих складових цього механізму має бути правове регулювання суспільно-релігійних відносин в Україні шляхом усунення протиріч у духовному житті і подолання морального і правового нігілізму та становлення системи загальнолюдських ціннісних орієнтирів і духовних перспектив відповідно до Європейських і передових світових правових стандартів і принципів.

В сучасних умовах релігія (церква) може бути функціонально впливовим чинником збалансування громадянського суспільства і держави як важливої детермінанти євроінтеграції України. Відзначимо, що для цього в межах правового поля України, створені всі можливості: церква в суспільстві відокремлена від держави, а школа від церкви; з іншого боку, держава не може втручатися у внутрішньо-церковні справи, канонічну діяльність, самоуправління релігійних спільнот, не може здійснювати державно-правовий контроль, примус у сфері релігійних відносин (однак при цьому держава забезпечує охорону законної діяльності релігійних організацій та захист прав віруючих, здійснює правову регламентацію діяльності релігійних організацій та контролює дотримання ними встановлених нею законів). Правовий режим церкви в Україні визначений Конституцією України і деталізований в інших нормативно-правових актах української держави.

Прикметно, що сам факт прийняття Конституції України 28 червня 1996 року є актом усвідомлення “відповідальності перед Богом” (Конституція України. – Преамбула), як підтвердження значимості релігійного чинника не лише в історії українського державотворення та сучасного її стану, але й його ролі у поступі українського суспільства в майбутнє. Передусім констатовано в Конституції, що держава сприяє консолідації і розвитку релігійної самобутності всіх корінних

народів і національних меншин України (КУ. – Ст. 11). Це є ознакою релігійного плюралізму, як стандарту європейського права. Відповідають європейським стандартам і: гарантії права на свободу світогляду і віросповідання; закріплення відповідного правового режиму Церкви в Україні: “Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від Церкви ” (КУ. – Ст. 35); заборона діяльності політичних партій, що розпалюють релігійну ворожнечу (КУ. – Ст. 37).

Але задекларована рівність конфесій перед законом чинна лише в державно-правових відносинах. Рівність релігій у суспільно-політичному вимірі є дещо умовною. У суспільстві різні конфесії не завжди отримують однакове визнання серед громадян, адже історично його доля може бути пов’язана з певною конфесією. Так, історично Україна тісно пов’язана з Православною Церквою і її віровченням. Тому не випадково переважна частина українців релігійно ідентифікують себе з православ’ям. Значимість цієї конфесії в історії, культурі, державності, моральності, наступності традицій українського суспільства не могла не бути відзначеною і на законодавчому рівні. Так, кодекс законів про працю України визначив такі Православні релігійні свята – Різдво Христове, Пасха (Великдень), Трійця, – як святкові і не робочі дні (Ст. 73). Проте, зважаючи на багату палітру, поліконфесійність українського суспільства та проголошений релігійний плюралізм з гарантіями рівності, в цьому ж законодавчому акті закріплено: ”за поданням релігійних громад інших (неправославних) конфесій, зареєстрованих в Україні, керівництва підприємств, установ, організацій надає особам, які сповідують відповідні релігії, до трьох днів відпочинку протягом року для святкування їх великих свят з відпрацюванням за ці дні” (Ст. 73).

Законодавцем закріплені і певні переваги релігійної діяльності порівняно з політичною. Так, Закон України “Про збройні сили України”, обмежуючи політичну діяльність у Збройних Силах, гарантує кожному військовослужбовцю право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, уможлиблює відправляти, одноособово чи колективно, релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність з додержанням вимог Конституції України та законів України (Ст. 17). З метою подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і Церкви, Закон України “Про альтернативну (невійськову) службу на основі Конституції України” (Ст. 35) визначив організаційно-правові засади альтернативної (невійськової) служби, право на яку “мають громадяни України, якщо виконання військового обов’язку суперечать їхнім релігійним переконанням і ці громадяни належать до діючих згідно із законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю” (Ст. 2).

Саме тому сусідня держава-агресор, це б то Росія, активно використовує православний чинник у гібридній війні з Україною. Держави СРСР не існує, але Російська Федерація, як наступниця зниклої комуністичної держави, продовжує претендувати не лише на матеріальний простір, а й духовно-релігійний простір своєї

попередниці, яка так само ніякого права на ці простори не мала, бо аналогічно була нащадком зруйнованої у 1917 році Російської Імперії.

Імперія, яка століттями була, за оцінками В. Леніна, “тюрмою народів”, націй, етносів, культур та ін., впала й розбилася на уламки. Але уламки тієї імперії – це ті народи (у тому числі й українці), які були колись в ній поневолені і знедолені, а зрештою отримали шанс будувати нове своє вільне й щасливе самостійне майбуття.

У 1917 році все більшої гостроти набули визвольні змагання українського народу. Серед політичних шукань державного будівництва молодій Україні чільне місце посіли пошуки самостійно впорядкованого духовно-релігійного облаштування нової держави, а саме – самостійної, повноцінної Автокефальної Православної Церкви, що мала б стати духовним провідником народу через усі перешкоди до замріяного тисячолітнім поступом суспільного ідеалу і повернення до родини європейських народів. Але міжпартійні та міжособистісні протистояння і чвари завадили цьому, уможливили окупацію України Росією з усіма негативними і драматичними наслідками для українського народу та відтягнули майже на століття становлення власної суверенної держави.

Перебування України у складі Радянського союзу з проголошенням вояничого атеїзму, руйнуванням культових споруд, закриттям храмів і перетворенням їх на склади, конфіскацією і збутом за кордон предметів культу, витворів церковного мистецтва, засланням до таборів або позбавленням громадянства й вигнанням з країни священнослужителів фактично стало суспільною трагедією.

Особливо трагедійно позначився на культурному і релігійному житті тих націй і народів, які входили до складу Радянського Союзу, і які забезпечували життєвий простір нововідродженої Російської імперії період Сталінізму. Імперії не потрібними і ворожими були будь-які прояви національних релігійних і культурних ідентичностей, рис і самобутностей. Тому величезні зусилля і засоби були кинуті державою на боротьбу з ними. У цьому контексті трагічною була доля й українського народу, його культурно-історичного поступу.

Друга світова війна ненадовго відтягнула час остаточної нівеляції національної самобутності і одвічних сподівань на власну суверенну і незалежну державу. Чи не останнім інституційованим виразником цих ідей та європейським духовним провідником залишалася Українська Греко-Католицька Церква, бо українське православ'я докорінно винищене оросійшилося або, краще сказати, стало радянським. Тим паче, що релігія в людській історії “виявляє насамперед через її національний контекст. Вона покликана формувати у представників певних етносів осмислене уявлення про їх національну ідентичність, захищати її, бо ж ігнорування останньої призводить до дезорієнтації особи в її суспільному бутті, а то й суспільної нестабільності” (Колодний А. Україна в її релігійних виявах. – Львів, 2005. – С. 220).

Релігія може бути засобом інтеграції, консолідації, збереження і відтворення нації. Проте виконання цих функцій на благо однієї нації може призвести до

руйнування засад національного буття іншої. Так професор А. Колодний визнаючи, що релігії взагалі не існує, слушно зауважує: “Це лише філософи і теологи дають узагальнююче її визначення і характеристику. Релігії поділяються на природні, національно-державні і світові. Але всі вони, функціонуючи в певному географічному, соціальному, побутовому та культурному середовищі, з необхідністю здобувають специфічне етнічне забарвлення. Так, немає православ’я взагалі. Догматично воно єдине, але у всьому іншому – національно самобутнє. Нав’язане Москвою “руське православ’я є по суті російським” (Там само – С. 221). Так Радянська влада, коли дещо захиталася задля самозбереження перейменувала його на “руське”, “саморозпустила” Українську Греко-Католицьку Церкву і організувала “входження” українських греко-католиків до нібито “матірної” Руської Православної Церкви (Там само).

На основі партійних документів, які фактично виконували роль законів вибудовувалася відповідна система права, а церковні інституції реально перетворювались на придаток державного механізму, а їхня релігійна діяльність переслідувала далеко не релігійні цілі, а стала засобом реалізації тоталітарного державного режиму.

Підпорядкування Української Церкви Московському Патріархатові впродовж багатьох віків негативно позначилося не лише на ній самій, а й на творенні української держави та права. В цьому контексті слушною є думка українського вченого С. Здіорука, що “прадавній цезаропапізм Російської Православної Церкви надавав можливість світській владі (як царській, так і радянській) додамо, що, так само, й нинішній неоімперській російській владі – О.Б.) впливати на народи подвійно і тотально: “знизу” – безпосередньо на віруючих і нижній клір, “зверху”-на Священноначаліє і всю ієрархію” (Здіорук С. “Сповідь” Аврелія Августина і сучасна українська духовність // Святий Августин. Сповідь / пер. з латини Ю. Мушака; Післям. С. Здіорука. – Київ, 1999. – С. 305). Саме цей феномен, на нашу думку, створив усі умови російському імперіалізму та неоімперіалізму повно впливати і контролювати церковне право та частково – позитивне право деяких інших держав (в тому числі й України).

З проголошенням незалежності реалізувалося право українського народу на самовизначення, передбачене Статутом ООН та іншими європейськими міжнародно-правовими актами. Відтак, Україна перейшла від формальної суверенності до реальної міжнародної правосуб’єктності та увійшла в складну систему світового політико-правового простору.

Ще раз відзначимо, що за роки незалежності Україна вже має позитивний здобуток в утвердженні європейської стандартизації правового регулювання суспільно-релігійних відносин в Україні. Але разом з позитивними змінами існує й низка організаційних, нормативних, процесуальних та інших питань, що гальмують забезпечення інтеграцію України в ЄС. Тому вони (питання) потребують комплексного опрацювання. Зокрема це пов’язано з тим, що:

– нормотворча діяльність в релігійній сфері нерідко здійснюється за відсутності загальнодержавної системності, шляхом фрагментарного вирішення наявних проблем в окремих законах та інших правових актах;

– різні правові акти, що регулюють суспільно-релігійні відносини, приймалися впродовж 24 років без достатньої узгодженості понятійно-категоріального апарату і застосовують ряд термінів, які неоднозначно сприймаються суб'єктами суспільних відносин (у тому числі правових і релігійних);

– відсутнє спеціальне законодавче регулювання суспільно-релігійної діяльності, що призводить до правопорушень та соціальних конфліктів у державно-церковних та міжконфесійних відносинах;

– норми законодавства, що стосуються релігійного сегменту суспільної реальності потребують подальшої гармонізації з положеннями відповідних стандартів країн Європейського Союзу, розробки і введення правових механізмів реалізації людиною релігійних прав;

– недостатньо врегульованими є проблеми забезпечення релігійної безпеки, протидії правопорушенням та юридичної відповідальності в релігійній сфері.

Відтак, за цих умов нагальними є:

– кодифікація законодавства України, що стосується регулювання суспільно-релігійних відносин;

– законодавче забезпечення реалізації національної ідеї в державотворчому процесі, підтримки української мови як державної, запобігання процесу її витіснення та сприяння збереженню культурної, мовної, релігійної самобутності національних меншин і корінних народів України;

– правове забезпечення проукраїнськості релігійного процесу, подальше сприяння утвердженню Української Помісної Православної Церкви;

– вдосконалення юридичного механізму забезпечення національної, інформаційної та духовної безпеки держави й суспільства, безпеки людини в інформаційній сфері.

Особливого звучання це набуває в контексті сучасної суспільної ситуації, що характеризується загостренням проблем національної, державної і духовної безпеки. Адже право і релігія – важливі підсистеми сучасного суспільства, що перебувають у функціональних взаємозв'язках між собою та з іншими суспільними підсистемами і суспільством у цілому. Обумовлення правовими нормами релігійних змін, трансформацій, їх концентроване виявлення у релігії, а з іншого боку зворотній вплив релігії на право (творення правових норм у відповідь на потреби релігійної сфери суспільного життя) засвідчує важливість і нагальність вирішення окреслених проблем.

Зауважимо, що сучасна релігійна ситуація, яка характеризується станами контакту, зіткнення і конфлікту є кризовою. Кризові процеси у релігійній сфері супроводжуються відтворенням старих усталених стереотипів і догм, нетерпимістю, перебільшеною критикою щодо інших поглядів, вірувань, конфесій тощо, відсутністю

самокритичності, месіанством (претензією на абсолютну істину) та фактичним сповіданням подвійної, а то й потрійної моралі. Це, в свою чергу, призводить до загострення як між- так і внутрішньо-конфесійних відносин, роз'єднання церкви і суспільства, релігії і національної культури, сприяє суспільній дезінтеграції й гальмуванню євроінтеграції України.

Вихід з такого становища можливий завдяки встановленню міжцерковного діалогу та діалогу між державою і церквою, які будувалися б на принципах толерантності, взаємоповаги, порозуміння, дотримання свободи совісті та права вибору. А для цього необхідне створення усталеної світоглядної парадигми на засадах релігійного плюралізму, яка орієнтувала б не на феномен релігійної відмінності, а на формування нової цілісності як поліфонії багатоманітності релігії, в основі якої (цілісності) має стати ціннісне єднання “Людина – Нація – Держава”. І тут заключне слово залишається за нормами права і не лише за Буквою, а й за Духом Закону.